

MEGJEGYZÉSEK A HUNMONDA KIFEJLÉSÉHEZ.

A hunmonda irodalmi feldolgozásai. Azon irodalmi terméket, melyekben a sokat vitatott s mi reánk nézve oly nagy fontosságú hun hagyomány adatai és pedig a legrégebbről kezdve mostanig feldolgozva, vagy legalább feljegyezve vannak, két osztályba sorozhatni. *Először* is azok a munkák említendők, melyek szorosan vett történelmi alakot öltöttek, minő Jordanis *De Getarum origine*, vagy a mi krónikáink, kezdve a XII. századbéli — már eltűnt — Nemzeti kronikánkon egész Thuróczyig, Oláh és Calanus munkáiig. Ezeket mindaddig, mint szorosan *történelmi jellegű* műveket volt szokás tekinteni, sőt felhasználni is. *Második* osztályba azon irodalmi termékek sorozhatók, melyekben a hunmonda némi tudatossággal tisztán, vagy csaknem tisztán, költői hatásra van számítva, ámbár már Thierry kimutatta, mily durván van például a történelem és a legenda, kivált a román népek hun hagyományaira vonatkozó termékekben, összezavarva. Ezen második osztályba sorozandó művek mindazáltal erősen lehelik a költői szellemet akár egyesek ihlettségének, akár a naiv népfelfogásnak szüleményei. Különben ezen költői feldolgozású műveket is osztályozni kell, legalább annyiban, hogy vannak: 1. Nagy mértékben *mythikus* alapon eszközölt feldolgozások, minő például az *Edda*. — A legendákat nem akarják ide számítani, ámbár a világnézet, mely bennök kifejezésre jut, rokon a mythos álláspontjával. 2. Vannak a nagyszabású hun hagyománynak régebbről, úgyszólván *naiv* alapon kidolgozott költői változatai, minők például a *Waltharius*, *Biterolf*, *Dietrichsflucht*, a terjedelmes *Thidrecksaga* és első sorban a *Nibelungen*. 3. Vannak újabb korú feldolgozásai, minők minden európai nemzet irodalmában lehettek. Ezen nemből nálunk a legfigyelemreméltóbb Arany *Buda halála* és ugyanazon szerző idevágó kisebb elbeszélő költeményei.

Ezek főbb alakjai a hunmonda azon irodalmi feldolgozásainak, melyekhez eddig hozzáférhetésünk volt és melyek ellenébe az *élő hagyományt* szokták állítani, vagy legalább az úgynevezett *népmondát* tőlük megkülönböztetni.

A hunmonda történelmi becse. Itt általában a hunmondáról beszélünk, ámbár különös tekintettel vagyunk annak magyar alakjára. A magyar hunmonda tudvalevőleg sok vitatás tárgya volt

eddig és az ma is, és pedig többnyire azon okból, mert nemcsak népmondát, legendát, mythost, nemcsak élő néphagyományt, hanem pozitív és kétségbevonhatatlan történeti adatokat is iparkodtak belőle kihozni. Már első krónikásaink, sőt a monda külföldi középkori tárgyalói úgy bánnak annak készletével mint pozitív adatok halmazával, minőből a történelem megbízható anyaga előteremthető. Kezdve Priskostól mint szemtanútól, illetve az ő jelentésének elszórt adataitól, a lepragmatikusabb és legkritikusabb feldolgozóig a huntörténeti anyagnak, valamennyi úgy bánik a monda tartalmának legnagyobb részével mint teljesen hiteles történeti adattal. Igaz, modernebb, kritikai szellemű historikusok minél jobban vizsgálják ezen történeti anyagot és kivált minél régibb forrásokhoz és utalásokhoz fordulnak, annál többet kénytelenek rajta igazítani, annál többet az anyagkészletből törülni.

Itt nem gondolunk a mi Hunfalvynk eljárására, a ki a huntörténelem hitelességét kevésbé teszi vitássá mint annak eredetiségét: az első és legrégebb források megbízhatóságáról van itt szó, valamint arról, mennyire megállhatók Jordanis és kivált a mi krónikásaink adatai a szigorú történeti kritika világánál. Itt különösen Jordanisra gondolok, mint a ki közös forrása a későbbi történeti és költői feldolgozásoknak. Jordanis Castiliohoz intézett előszavában hivatkozik ugyan már előtte fekvő chronicumokra, úgy mint görög és latin forrásokra, egyébiránt hozzá teszi: *in initium finemque et plura in medio mea dictione permiscens*. Az 50 c. személyét elég közel hozza a tárgyalat eseményekhez, kivált az előforduló szereplőkhöz. Azonban a ki könyvét figyelmesen átlapozza, a ki a VII. és VIII. századbeli középkori műveltség és tanultság hiányait máshonnan is ismeri, vajmi könnyen tisztába jön az általa közölt adatok megbízhatósága és történeti becse felől. Ez krónikásainkra is rá illik, magát Thuróczyt sem véve ki. Úgy vagyok vele, mint Niebuhr Livius első decadjaival. Jordanis a latin irodalomban némileg jártas és ájtatos gót convertita, a latin történeti művek külső formáit szem előtt tartva, szívében a középkori naivság és hiszékenység szülte összes téves képzetekkel tele, ült hozzá műve megírásához. Ezen tekintetben ajánlom a szíves olvasónak az egykorú latin chronisták, minők Izidor, Procopius, Paulus Diaconus, toursi Gergely s számos mások iratait figyelmébe. Mindenütt ugyanazon naiv hit, a mely a csodás, természetellenes, legendászerű adatok legkevésbé sem ütközik meg, csak egészítse ki adatainak terjedelmét s ne sértse hitbeli s nemzetiességi meggyőződését. Mindamellet mindegyikük arra törekszik, hogy az ismert görög-római harmadrangú historikus műveknek legalább külső értékét üsse meg. Mert ezen czéhbéli írók komoly történeti munkákkal akartak szolgálni. Leginkább pedig Orosiust vették fel mint a forrás gyanánt. Ezen komoly törekvés mellett például Jordanis a legnagyobb higgadtsággal adja a hunok vérbeli származását, a csodaszarvas, az isten kardja és sok más mesés dolognak történetét.

Ebből a kevésből is látni, hogy a Jordanis korabeli chronisták egyrészt ugyan komolyan törekedtek némi, ha úgy lehet mondani, történeti exactitásra, másrészt pedig irataik tele vannak mesés, legendaszerű adatokkal, melyek tarthatatlanságáról a legfelületebb vizsgáló ugyan egy perczig sem fog kételkedni. A legcsattanósabb példa erre a mi sokat korholt Anonimusunk, ki szintén történetet akar írni, de kora világnézetének s személyes egyéni hajlamainak hódolván számtalan meseszerű adattal is szolgál. Tény, hogy ezen íróktól az őszinteséget megtagadni nem szabad, még kevésbé rosszakaró compileroknak, vagy adathamisítóknak elnevezni. Naiv, kritikát nem ismerő, szívrük és gyermekies képzeleteik hajlamának engedő férfiak ezek; a humanisták sem különbek, és pedig nemcsak nálunk, de külföldön sem. Irataik elbírálásában tehát az egyéniségük és koruk közfelfogása álláspontjára kell helyezkednünk. *A köznéptől* cseppet sem különböztek a dolgok *realis* megítélése tekintetében. Ekkép tolmácsai a közhitnek, a nép köztudatának, szellemi irányának, a mely a mesék, mythosok és legendák termékeny talaja, visszasugározván kifejezéseiben és hagyományaiban lelkének legbensőbb világát.

Ezen szempontból veendő a hunokra és Attilára vonatkozó hagyomány, illetve történeti adatkészlet. Jordanis, Anonimus és a többi chronistáink iratai csak a legszigorúbb kritika mellett nyújtanak pozitív történeti adatokat, de mindaz, a mit közölnek, bír határozott beccsel — koruk műveltségtörténeti szempontjából.

A hunmonda mint hagyomány. Nem vonhatjuk kétségbe a régi chronistáknak a hunokra vonatkozó sok, igazán pozitív becsű történeti adatát. Műveik határozott történeti beccsel bíró kútforrások. De ezen forrásokban legalább is ép annyi subjectiv felfogásból folyó, magát a *kor* és az *egyént* visszatükröztető közlemény is van. Legnagyobb baj az, hogy a kettőt egymástól elválasztani majdnem lehetetlen. Itt csak a magyar közleményekre leszek tekintettel. Ezen némi történeti maggal ugyan bíró, de a képzelet alakjaival át meg átfönt közlemények: vagyis *hagyományok* különböző szempontból íteltettek meg. Nálunk előbb hiteles forrásnak vették és történetet csináltak belőlük; majd eredetiségüket — t. i. magyar eredetiségüket — támadták meg, hitelességükben kevésbé kételkedve. Nem sokára a tulajdonképeni magyar elemeket vizsgálva benne, azt a kérdést vetették fel, vajjon igazán a nép köztudatából eredtek-e, vagy pedig csak könyvmonda az egész? (Riedl Frigyes.) Itt az történt, hogy annak magyar eredetiségét, hitelességéből (Szekelyek, Csaba mondája) akarták kifejteni. Majd meg végre oly messzire mentek, hogy azt kérdezték, vajjon az egész nem átkölcsönzött adatgyűjtemény? Azaz, hogy a magyar, legalább a területén lakó nép birt-e a hunok létezésének csak némi sejtelmével is? Petz G. idevágó beható tanulmánya s újabban Erdélyi P. (*Irodalmi Közlemény.* I. évf. 4. f.) azon megállapodásra jutott, hogy létezett egy magyar hun hagyomány, noha ez idegen, vagy legalább más ajkú népektől van átkölcsönözve.

Ezen ügyben igen óhajtottó lett volna, ha ők nemcsak némely tartalmi részek elütésével az idegen versióktól, de az egésznek felfogásából és pedig a nép szelleméből és jelleméből, mintegy *ethnologiai* indokokból folyó adatokkal is illusztrálták volna feltevésüket. Ezen a ponton Thierrynél kellene kezdeni, illetve vele együtt folytatni a kérdés megfjtését, a ki kimutatta, hogy a germán és a latin mondák önálló világnézetükből és sajátos felfogási módjukból kiindulva ethnologiai szempontból is különleges bélyeget ütöttek a hunmondákra. De erről később. A hunmondának történeti feldolgozásánál constatálták a nagymérvű mondai túlsúlyt. A monda a hagyománynak episodja. Az egyed eszmél, közli eszméjét, a másik reproducálja, esetleg változtatva rajta, a harmadik átveszi és tovább adja. Így nyilatkozik a közszellem és rányomja bélyegét az egészre. A magyar kronikás kétségtelenül befolyt rá egyéniségével, a másik, a harmadik közölve azt, ugyanazt tette. Így legalább ezekben életre kelt egy eredeti magyar hunmonda, melynek a kronikások csak oly jogos és természetes ápolói voltak, mint bármely korukbeli falusi anyóka.

A legtöbb fejtérésbe azon kérdés került a hunmonda kutatóinak, vajjon mi benne az, mi igazi történeti beccsel bír. A hagyományt ugyanis úgy tekintik, hogy abban kétségtelen nyomai vannak biztos és kétségbevonhatatlan eseményeknek. A hagyományban ugyan sok elváltozik a merő történeti adatból, a nép, mely fentartja és ápolja, sokat változtat rajta és hajlamainak és eszmélkedésének formájába önti. A magyar hunmondában épen az ily hagyományos — a nép tudatában fentartott — oldalát nélkülözik. És csakugyan igen bajos is benne ily elemeket felmutatni. De ha a hagyományt mint olyant vesszük, ha nem törődünk annak első forrásaival és alig megközelíthető eredetével, ha be van bizonyítva, hogy több rendbeli nyoma fenn van tartva, akár írásban is: úgy feltétlenül beszélhetünk egy *különleges magyar mondáról*. A görög mythos-és mondavilág nem mutathat fel nagyobb eredetiséget. A legünnepelebb görög hős: *Herakles* is kölcsönzött alak. A semita pheniciai *Melkartja* rejtőzik mögötte, mint ezt már Curtius *A görögök története* I. k. kimutatta. A mythosokról nem is beszélek. Tessék csak Müller Miksa munkáiba betekinteni, mi hamar meg fog győződni bárki is, hogy a legeredetibb felfogású népek hitregéi szövszerinti értelemben és többszörösen megtették a világ körüli út

A hunmonda költői és mythikus alakja. A monda átvétele, fentartása, mintegy kultusza magával hozza, hogy a teremtő költői, legrosszabb esetben a naiv népies eszmélkedés az, mely által minden monda él és fejlődik. A mi krónikásaink, mint már kimutatni iparkodtam, ezen természetes ösztönöknek engedve fogadtak be, mintegy assimiláltak egyes mondai elemeket. Azt tették nemcsak a hunmondai elemekkel, de az összes régi történetünkre vonatkozó hagyománybeli adatokkal. Aranynyal megjegyezhetjük: bárha csak minél többen és minél gyakrabban tették volna meg. Thierry említett művében

el van ragadtatva az ily őstermésű, nem közönséges teremtő erőre valló magyar mondai adatok által. Petz, Erdélyi P. ezen, eredeti felfogásra utaló helyekből, ki akarják hozni magoknak az adatoknak vagy legalább is a monda egyes tartalmi részeinek eredetiségét. Nézetem szerint, abban tévedtek leginkább, hogy a *tartalom* eredetiségéből ki akarták hozni a *felfogás* és az *alakítás* eredetiségét. Evvel összefügg a sokat bolygatott *székely* kérdés. A történelmi hitelesség volt az mindig, a mi a hunmondával foglalkozó kritikusainkat megtévesztette. Hunfalvy *Magyarország ethnographiája* adta meg azt a hatalmas lökést, vagyis inkább, döntő fordulatot a hunkérdés hitelességének elbirálásánál: hiteles-e a kronikák közleménye? A nemzet őshagyományában leli-e alapját a székely hagyomány? Ez volt a kérdés, a melyre oly nehéz a feleletet megadni. Hunfalvy összes irataiban sok a bizonyíték annak igazolására, hogy a hunhagyomány nem bizonyít a sokat fitogtatott székely eredet mellett. Tény az, hogy nehéz a székelyek hun származását igazolni, de annak az ellenkezőjét megállapítani még nehezebb. Ne bolygassuk tehát annyira a hunhagyomány történeti eredetiségét és hitelességét, sok meg lesz nyerve avval is, ha sikerül bebizonyítani, hogy a monda foglalkoztatta népünk, vagy legalább is egyeseinknek geniusát és költői ihletét. Heinrich Gusztáv egyik újabb figyelemreméltó közleménye (Budapesti Szemle 193. sz.) az *Edda eredetéről* szépen megadja a választ arra a kérdésre, hogy vagyunk nemcsak mi, de a többi népek irodalmi is evvel az eredetiséggel. A kik e kérdéssel foglalkoznak, tudják, mily nagyra vannak a germánok *Eddájokkal*. Kivált a skandináv kutatók sokat foglalkoztak az Edda úgy tartalmi, mint felfogási eredetiségével. Heinrich G. említett dolgozatában beható áttekintését nyújtja az idevágó legújabb irodalomnak. Kivált Bong és Bugge szigorú kritikáival ismertet meg minket, a kik az Eddában *keresztény* és *klasszikus* elemeket akarnak feltüntetni, nemcsak tartalmi, de felfogási tekintetben is. Az elmés németek avval ütik el a dolgot, hogy mythikus elemeket gyanítanak minden kétesebb mondai foglatban. Így teszi azt Mayer K. a *Ditrichmondával*, a mely oly sokfélekép összefügg a hunhagyományokkal. Hasonlóképen jár el Koch Ernő a *Nibelung* mondával, melybe még inkább be van illesztve a hun- és Attila-monda.

A tulajdonképeni magyar hunmondával nem próbálkoztak meg, hogy belőle mythikus elemeket derítsenek ki, noha ilyeneknek is bőviben van. Ilyen elem a Nemrod-, Hunor- és Magor-féle részlet; a mely különben bibliai felfogásra enged következtetni. Kritikusaink türelmetlenül kiküszöbölnék minden ily idegen befolyásra utaló czélzatot. Természetes, hogy arra az ethnologiai önállóságra nem jöttek még reá, a melyet Barna Ferdinand, *A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre* cz. dolgozatában hangsúlyoz, midőn legalább balladáinkban és népmeséinkben vél a finn költeményekkel rokon elemeket találni. Itt volna a mythosnak is az

őstalaja, mely a faji és nyelvrokonsági viszonyokat meg szokta világitani. A finn *Kalevala*, mint befejezett egész és önálló felfogásból folyó remekmű, igaz feltárja előttünk a finn-uralaltaji genius gazdag világát, de oly eredeti, mondhatni individualis alapokra helyezkedik, hogy Barnának sem sikerült benne nagyon átlagos közös finn-ugor mythikus elemeket kimutatni. Legfeljebb formai, mint ő széles alapon tárgyalja — versformai szempontból tagadhatatlan sok rokon vonás constatálható. Ez pedig első sorban azt bizonyítja, hogy az egész az *egyéniségen* és pedig úgy az egész nép, mint egyes monda-közlők egyéniségén múlik. Ez az utolsó mentsvár azonban mindig biztos iránypont, a melyre helyezkedve a legigénytelenebb mesécskének vagy legendának irodalmi becsét meg lehet állapítani. Kritikusaink és irodalomtörténészeink, igaz, bizonyos túl-pragmaticitás hevében épen azt hanyagolják el. Széchy K. a *Pannoniai Énekről* e Közlönyben értekezvén rengeteg adathalmazt hord össze csak a kor megállapítása céljából, Horváth Cyr. is így jár el a legendákkal. Mindent figyelembe vesznek, csak a költői műbe lehel szellem suhan el fülök mellett.

Kimutattam, mily nagy mértékben össze van vegyítve a mi komoly arcú krónikásainknál a költői és mythikus elem a történeti adatkészlettel. A mi jó Kézaink és Thuróczyknak minden, objectivitásra valló törekvés mellett, igen élesen rányomták szellemi és műveltségi egyéniségük bélyegét történeti törekvésű műveikre. Ezen néhány egyénből kellő óvatosság mellett meg lehet állapítani az egész kor szellemi irányát és költői felfogását. Ezen korszakokban mindenre voltak conventionalis szabályok. A társadalmi rend meghatározott formái mellett ott voltak a szellemi érintkezés és közlekedés szigorúan körülírt szabványai. Bergemann Bernhard: *Das höfische Leben nach Gottfried v. Strassburg* cz. felette érdekes dolgozatából győződtem meg arról legjobban. A Nibelungi viták közben többen ráutaltak az ilyen szellemi szabályozottságra, így a Lachmann-féle elmélettel szemben Fischer H. *Nibelungenlied oder Nibelungenlieder* cz. vitairatában.

Ha tehát nem hajhászszuk annyira a tartalom történeti hitelességét, de ha könyvkrónikáinkba egyrészt komoly történeti kritikával, másrészt az egyéni szellem alkotó tehetsége iránt való felfogási érzékkel tekintünk be, meglátjuk, hogy ezekben, ha nem is tartalmi, de feldolgozási és felfogási szempontból, életteljes alakító erővel találkozunk. Kivált a középkor az, mely minden szigorúbb kritika híjával költői alkotó tehetségét egész nyíltsággal és leplezetlenséggel nyilatkoztatja. Ez egyébiránt, minden kor kevésbbé művelt népének tulajdona. Ha így járunk el a magyar hunmonda anyagával és formájával, több költői önálló egyéniséget találunk benne, sőt a mythos egyes elemeire is könnyen rábukkanunk. Lévén ilyfélék még *alanyiabb* nyilatkozatai egy nép szellemének; mivel ezekben csak magát és környezetét festi, reproducálja, szóval rajzolja bármely nép geniusa.

A hunmonda tartalmi terjedelme. Hogy mi a hunmondának szorosán vett hiteles történeti foglalata, annak kimutatását a szigorú történeti kritikusokra bízuk. E módszer úgyis sorra veszi elő úgy a keleti népek hagyományait és irodalmait, mint a nyugatiak összes hagyomány- és mondakészletét. Azt már előbb is megjegyeztem, hogy épen a hunmondában a történeti, mythikus és költői részletek oly annyira össze-vissza vannak kúsztálva, hogy felette nehéz azok elválasztása. Úgy vélem, hogy legjobb azt mint teljes egészet tárgyalni; kivált az annak főalakjára: *Attilára* vonatkozó adatokat, melyek oly sok oldalúak és felfogásúak, nem szabad ok nélkül elhagyni, vagy összekeverni. A rövid ideig tartott, de oly messzeterjedő feltűnése a hunsnak amint egyrészt kiváló *világtörténeti episod*, úgy másrészt inkább az *egykorú népek képzeletében* vert gyökeret és hagyott maga után kitörölhetetlen nyomokat. Tudjuk, mennyire mélyen behatott a germánok ősmithosába a latin legendák örökké ismétlődő episódja. A mi minket illet, százados hagyományok hozták vele kapcsolatba népünk és történetünk legrégibb mozzanatait. Egyrészt a mythos ősmagvát képezi, másrészt szinte *localis* színezetű traditio, kivált nálunk. A szorosán vett történeti adatok összégére itt támaszkodni nem akarunk, amint az majdnem lehetetlen is. (Ballagi Aladár megkísérelt ilyenfét Attila Bibliographiája cz. a.) A kritikai történész állapítsa meg belátása szerint a pragmatikai história adatait; biztos vagyok benne, hogy mindenik más és más terjedelmet fog kijelölni a hunmonda históriai anyagánál. Ez azért van, mert benne a költői elem szervesen függ össze a tisztán történetivel. Épen ennél fogva, szó lévén a hunmonda tartalmi terjedelméről, ezt is csak annak formai — jobban mondva irodalmi feldolgozáson alapuló — *terjedtségére* alapíthatjuk. Így pedig inkább a feldolgozók költői és alkotó felfogására és szellemi erejére, mint a tiszta történeti közlemény kétségbevonhatatlan hitelességére vagyunk utalva. Mondhatni tehát, hogy nevezetesebb *skandináv, német, latin, magyar* feldolgozásain kívül majdnem az összes európai irodalmakban találkozunk vele. Ez különben azon pont, a melyből kiindultunk.

A hunmonda ethnologiai eltérései. Magától értetődik, hogy tartalmi terjedtségét is inkább ily formai szempontból véve, nem annyira a száraz történeti adatok, mint a vele foglalkozók és az azt feldolgozó szellemek individuális eltérései és differentiatíói fognak érdekelni. Nem a hunmonda nyers anyaga, de a művészi kéz, mely mesteri egészszé alakította, fog minket érdekelni. Nem tagadom, hogy a hagyományokban, kivált a mythosokban, de átlag a költői individualis alkotásokban fontos szerepe jut az *anyag* megváltoztatásának. De itt, midőn egy óriási terjedelmű anyag *egysége* áll előttünk, azt legalább tárgyilag felvéve, épen ilyen tárgyi egység határain belül akarjuk megbecsülni; miért is formai oldalára fordítjuk főtekintetünket. Arról van tehát szó, hogy a hunmonda számtalan feldolgozásaiban, miben lehet a nevezetesebb és általá-

nosabb eltéréseket és jellemző vonásokat fellelni. E kérdésre legalább egyrészt Thierry megadta a választ, midőn előbb említett művében a hunmondának latin, germán és magyar szellemű és felfogású feldolgozásait vázolta és meghatározni iparkodott. Ami az első kettőt illeti, ez neki határozottan sikerült is. Legelőször is a *latin legendákban* és hagyományokban oly biztos kézzel és beható, szinte ethnologiai és pszichologiai tudással mutatott rá az azokban nyilatkozó önálló, a nép, a kor, a vallás szempontjából felmerülő eredetiségre, mely felől egy perczre sem lehetünk kétségben. Nincs ez különben a germán legendák és hagyományok ismertetésével. A tárgy itt sokkal terjedelmesebb s gazdag formai változattal bír. Oly sokféle maga a tárgyi felfogás, hogy egyes germán törzsek *népisme*i eltéréseire is nagyon könnyen rá lehet jutni (a skandináv Edda, a német Nibelung stb.); így a frankok, angolszászok, skandinávok, rajna- és dunamelléki germántörzsek eltérő felfogásaira. Thierry ezekben ugyan csak a legrégebb hagyományokra és mythosokra van tekintettel, a modernebb, újabb korú költői vagy legalább történelmi feldolgozásoktól eltekint. Végre áttér a magyar mondákra és hagyományokra; meglehetősen szép anyagot ölel fel és nagy bensőséggel, bizonyos lendületes ihlettséggel vázolja a magyar hagyományok készletét. De sokkal kevésbé ismeri a magyar geniust és a magyar irodalmat, mintsem hogy önálló ethnologiai nyomokat sikerülne neki felmutatnia. Hiszen ez még a germán mondáknál sem sikerült neki annyira, mint a latinoknál. Annyi tény, hogy beható szellemmel tárgyalja az imposáns mondatkészlet formai oldalait és csak azt lehet sajnálni, hogy kritikussaink, legalább azok, a kiket a kérdés ez oldala érdekelt, nem foglalkoztak ezzel a Thierry által megkezdett irányban. Mint láttuk, első sorban a történelmi hitelesség és az önálló eredetiség kérdése kötötte le egész munkásságukat. Toldy meglegedett azzal, ha bebizonyíthatta, hogy a monda a *nemzeti kútforrásra határozottan visszamutat*. A kritikusok és a nemzeti eredetiség megtámadói (Hunfalvy, Riedl, Marczali) beható kutatásaik és nyomozásaik közben a formai oldalt egészen elhanyagolták. Akik az eredetiség védelmére keltek (Gyulai, Szász, Heinrich, Petz, Erdélyi) inkább vetnek ügyet a formai oldalra. Kivált Erdélyi, a ki különben egy ős épos — minőről Arany is álmodott — egyes szálait akarja kibogozni a hunmonda történelmi, mondai, hagyományos, legendai és mythikus elemei csodás vegyülékéből.

A *magyar hunmonda történelmi, hagyományos és költői elemei*. A mennyiben egy önálló, magyar hunmondáról, vagyis jobban mondva, a roppant terjedelmű mondai készlet önálló, magyar felfogáson alapuló feldolgozásáról szó lehet, nem verselési, vagy költői műformák — épos, ballada stb. — szempontjából kell azt kutatni. Szerencsének vehető, ha az önálló magyar szellem eredetiségének bélyegét találjuk akár a legigénytelenebb chronikácskánkra rávésvé. Azért ott volna egyelőre folytatandó a munka, ahol azt

Thierry elhagyta vagy be nem fejezte. Kutatóink legelőször is, szemben a latin és germán felfogással — ezeket mintegy a magyarra vetítve — analogice összehasonlítva, lennének hivatva kihozni a nemzeti felfogás eredetiségét.

Ami legelőször is a magyar hunmonda *történeli jellegét* illeti, megjegyzendő, hogy amint egyrészt a legközelebbi időkig a chronikáinkban feljegyzett adatok tiszta történeli forrásnak tekintettek a világtörténet és a magyar történet megalkotásához: úgy az újabb kritikai eljárás következtében nagyon is le van szállítva azoknak szorosán vett történeli becse. Áll ez nemcsak Kézaira, Anonimusra s a többi krónikásunkra, hanem Jordanisra, Izidorusra, szóval valamennyi középkori historikusra nézve is. Közbevetőleg itt csak az legyen megjegyezve, hogy a történeli kritika még csak a legcsekélyebb részében dolgozta fel a tengernyi adathalmazt, melyet újabb történészek, így nálunk Horváth, Szalay, oly könnyű vérral vettek át és közöltek tovább. Tudvalevő dolog, hogy a hun rokonság eszméje volt az, a mi alkalmat szolgáltatott őstörténetünk első kezdeteinek a hunokkal való összekapcsolására. Erre nézve hiteles történeli nyomokat a legtisztább, önálló magyar hunmondai részekben sem sikerült eddig constatalni. Dr. Nagy János Hunfalvyval folytatott polemijája, melyre ez utóbbi *A székelyek* cz. iratában felelt bővebben, nem derített fényesebb világosságot a kérdésre. Hunfalvy pragmatikus történeli és beható nyelvészeti készültséggel teljesen megsemmisíti Nagy J. érveléseit. Kivált a monda helyi jellegére következtető felhozását a dunamelléki városoknak — melyre oly szívesen hivatkoznak — csak úgy kiforgatja minden tartalmából, mint ez a famozus etymologizálással (Buda, Hunnivar, Ispania stb.) megtehető. Egyébkint már megjegyeztem, hogy Hunfalvy ellenérvei tagadólagosak, melyek a székelyek hun eredetének lehetetlenségét be nem bizonyítják.

Azonban ő is belátta, hogy *a magyar krónika a maga idejét tükrözi vissza* — a mi minden más krónikával is úgy van —; azért sokkal becsesebb előttünk annak *hagyományos* volta, a mennyiben mint ilyen élénk tárja a kor nemzetségének szellemi irányát, alkotó erejét, és műveltségi emelkedettségét. Már előbb említettem, hogy mennyire, ámbár öntudatlanul is, kinyomták krónikásaink, akármelyik századból valók, individuális szellemüket, lelkük, kivált kedélyük természetét, megírt műveikben Minél régibb a kor, annál egyszerűbb a lélek, annál naivabb a kedély. Ezt kifejezik ott is, ahol, mint szemtanúk tudósítanak minket. A középkor elejétől végig tudvalevőleg igen conservatív volt, az atyák szentesítette szokásokat és hagyományokat a leglelküimeretesebben másolta és átszármasztotta. Nagyra tartotta a külföldi írók feljegyzéseit, kivált akkor, ha kedélyét kellemesen érintették, ha nemzeti büszkeségének hizelegtek. Innét van, hogy krónikáink mindent átvettek, a mi megszívelhetőt idegen művekben találtak. Igaz, hogy a feljegyzők írók lévén, történeli hitelességre törekedtek, de oly

kor fiai, minőben ők éltek, a történet és a hagyomány között különbséget nem tesznek. A hagyományokkal úgy vagyunk, hogy annál becsesebbek, minél szorosabban kapcsolják bizonyos ismert helyekhez vagy nevekhez. Ez tette oly nagybecsűvé a hunmondát krónikásaink előtt, mert kétségtelenül meg voltak győződve arról, hogy a hatalmas hunnép és világbíró fejedelme csakugyan e földön járt, városait alapította, vagy lakta, stb. Azonban e hagyomány, mennyire eddig ismerjük és fel van kutatva, nem látszik általánosnak, nincs meg benne a szakadatlan *folytonosság*; s egyes íróknak közvetítése — mondjuk feldolgozása — útján ismerjük. Egyébkint remélhető, hogy később határozottabb alakban ki lesz mutatható. A hunmonda feldolgozásának egyénies jellege a költői teremtő erőt sugározza vissza; ily egyénies felfogású alakítása nem kevésbé becses előttünk, mert az alkotó szellem még nagyobb közvetlenséggel nyilatkozik benne. Ezen a téren hunmondánk részletei a legeredetiebbek és igazán magyaroknak mondhatók. Hiszen a latin legendákban és a germán mythosokban csak ez az átalakító, feldolgozó erő az, a mely oly varázsszal hat, a mely annyira emeli irodalmi értéküket. Magok a helyi hagyományok is ennek az erőnek köszönik összes értéküket, kivált a hunmonda ily természetű részletei. Ami tehát a hunokról a mi magyar krónikáinkban ily költői erővel van megörökítve, csak az tulajdonképen a miénk, csak az szolgáltat ethnologiai vonásokat.

Igen sajtáságos, hogy sem a régibb, sem a nyelvújítás utáni költői irodalmunk nem dolgozta fel és nem öntötte belé sajátos és önálló felfogású teremtő erejét. Ha csak egy Illosvai-féle feldolgozását bírnók, mennyire kiszélesbítette volna a monda magyar felfogáson alapuló keretét és mily haládatos eszközül szolgált volna az író egyéniségének és talán még inkább kora szellemi irányának kifejezésére!

És itt ismételve kénytelen vagyok ráutalni arra a különös jelenségre, hogy a hunmondában és vele összefüggő összes hagyományokban a legújabb korig csak a történet kétségbevonhatlan adatait keresték, nem a költők, de komoly irányú és nagy tudományú történészek foglalkoztak vele. Egyes költőink visszaszálltak az első magyarok bűvös korába, de a hunmonda légkörébe nem merészkedtek felemelkedni. Pedig a tárgy nagyon a kedélyhez szólt és a legkomolyabb történetírót is költői ömlengésbe hozta. *Az iskolás ifjúság* tüzes képzelete fellángolt, valahányszor a nagy király történetét hallotta tanárától; így legalább a kedélyekben, mondhatni *nemzeti közérzületben élt és derengett egy nagy hun eposéia*, homályos ugyan, de biztos és felette imponans alakja. Csak egy élénk hang, egy biztos művészi kéz szükségeltetett annak kifejezéséhez.

A művészi kéz, ámbar jó sokáig váratott magára, de mégis megjött a maga idején. *Arany János volt*. Erdélyi P. említett dolgozatában Aranyról csak azt emeli ki a hunmondára vonatkozólag, hogy megvolt benne a kellő költői érzék és alakító képesség, melynél fogva ki tudta választani a hunmondában rejlő költői

szalakat és egy gyönyörű egészszé megalkotni. Mi is feltételezzük Aranyban ezen finom és éles költői érzéket; de arról is meg vagyunk győződve, hogy a költői formában, melybe a hunmonda alakjait öltöztette, csak a közhangulatnak adott kifejezést. Ő egyrészt szintén a történeti alapra — a mennyiben az megvan — helyezkedik; de egész műve — *Buda haláláról* lévén itt szó — csak a közérzület, az általános *nemzeti eszme* kifejezése. A mondai öntudatnak, amint az nemzetünkben századok óta megvolt, úgyszólván csak tolmácsa volt és pedig több erre a tárgyra vonatkozó költői műveiben. Így tehát egészen *objectivnek* vehető egyrészt a tárgyat illetőleg, melyet a mondakör feljegyzéseiből átvett és alig toldott meg saját feltalálása útján valamivel, másrészt — az átalakítástól eltekintve, mely csakugyan övé egészen — az alapeszme és alaphangulat kifejezésében is nem kevésbé tárgyilagos, mivel, mint említve van, a közfelfogás, a közérzület félreismerhetetlenül van művében kifejezve. Ezeknél fogva Buda halála a magyar hunmondakör *genesisének* eddig utolsó ugyan, de nem igénytelen, sőt nagyfontosságú mozzanata.

Végkövetkeztetés. Láttuk ezekben az adatok és feljegyzések szigorúan vett történeti értékét, melyekkel elbánni a szigorú történeti kritikának a tiszte; láttuk továbbá az óriási hagyomány- és mondakészlet oly sok népre kiható terjedelmét, mely majd gazdag legenda, majd pedig mélyreható mythos készletben csúcsosodik ki. A tulajdonképeni magyar hunmondának részleteiben találkoznak legendákkal, mythosokkal, helyi hagyományokkal és a nemzeti költő egyéniségéből fakadó eredeti mondákkal is. Mindezekben azonban nem a közölt adatok hitelességét kell első sorban kutatnunk, mint azt, legalább művelődéstörténetünk rovására leginkább nyomozzák, hanem az újabb hagyományi kutatások módszerével élve, a kor szellemi irányát, az uralkodó eszméket és a szellem eredeti felfogását és alkotási erejét kell keresnünk. Ne egyedül a tárgy, bárhonnan van is véve, hanem a feldolgozásában kifejezett alakító erő érdekeljen minket első sorban. Szellemi fejlődésünk *folytonosságát*, — a melynek feltüntetése eddig vajmi hézagossá — nagy mérvben innen is fogjuk kiegészíthetni. Az uralkodó és ál'andóan jellemző nemzeti érzés és képzelet nagyszerű megvilágítást nyer a krónikások és úgy helyi, mint korbéli hagyományok alapos méltatása által. És ha igaz — a mint feltétlenül igaz is — az, a mit Beöthy Zsolt *Poetika útja és célja* cz. dolgozatában (Budapesti Szemle 188. sz.) mond, hogy *az emberi érzés és képzelet az emberi érzés és képzelethez szoltában nyilatkozik*: úgy a régi hagyományok *subjectiv* alapon való tüzetesebb vizsgálata nemcsak közelebb hoz minket őseink szellemi életéhez, hanem folytonosságába magunkat mindinkább beleélve, további szellemi haladásunkat és akadálytalan fejlődésünket is mindenestre így biztosíthatjuk legkönnyebb módon.

Belják B. Pál.